

İslam Hukuk Felsefesi: Kaynaklar, Yöntemler, Amaçlar, Allâl el-Fâsî, çev. Soner Duman ve Osman Güman, İstanbul: Mana Yayınları, 2014, 314 s.

Muammer İSKENDEROĞLU*

Günümüz İslam düşüncesine en önemli katkıyı sağlayan coğrafyalar söz konusu olduğunda Fas, Arap coğrafyasında akla ilk gelen ülkelerden biridir. Bu ülkenin yetiştirdiği birçok mümtaz şahsiyetin eserlerinin Türk okuyucusuyla buluşturulması takdire şayan bir durumdur. Allâl el-Fâsî'nin orijinali *Mekâsidu's-ş-şerâti'l-islâmiyye ve mekârimuhâ* adıyla 1963'de yayınlanan eserinin Türkçesi bu açıdan geç kalmış bir çeviri olarak görülebilir. Yazıldığı dönemde İslam düşünürlerine hakim olan savunmacı ve bir nebze de slogançı söylem eserin değerini bir ölçüde azaltsa da, genel olarak İslam'ın, özel olarak da şer'î hükümlerin maksatlarını görmezden gelen gerekçelendirilmemiş bir iman anlayışının savunuculuğunu yapan günümüz ilahiyat ve diyanet camiasına bu eserin öğreteceği çok şey bulunmaktadır. Bununla birlikte biz bu yazımızda özellikle yazarın savunmacı ve slogançı bulduğumuz görüşlerine dikkat çekeceğiz.

Allâl el-Fâsî'nin hukuk tarihi ve felsefesi, fıkıh usulü ve felsefesi ve son olarak siyaset felsefesi gibi temel alanları dokuz bölüm halinde ele aldığı bu eseri, aslen Hukuk fakültesindeki ders notlarının kitaplaştırılmış şekli olduğundan fazla sistematik ve akademik olmasa da, bu durum eser için, daha yaygın okuyucuya hitap edebilme imkanı sunması açısından bir avantaj da sayılabilir.

Yazar önsözünde, yaptığı araştırmaların şunu gözler önüne serdiğini iddia ediyor: *"Tolerans esasına dayalı olan fıkımız diğer hukuk sistemlerinden üstündür. Bu hukuk sistemi Müslümanlar ve adaleti sağlama amacı taşıyan tüm insanlık için en yüce kanun olarak kalmayı hak etmektedir."* (s. 17). Bu yargıyı esas alarak haklı olarak okuyucu, kitabın ileriki sayfalarında fıkıhın üstünlüğünün ve bırakın insanlığı, Müslümanlar için dahi çözüm üreten bir hukuk sistemi olarak kalamamasının nedenini arıyor, ama kitabın sonunda tatminkar bir cevap bulamamanın hayal kırıklığını yaşıyor.

Fâsî'nin *"Makâsidu's-Şeria'nın Kısımları ve Hükümleri"* başlıklı ilk bölümde, alimlerin İslam dininin akla ve inceleme/araştırmaya dayalı olduğuna inanarak dindeki hükümlerin hikmetlerini ortaya çıkarmaya özen gösterdiklerine vurgu yapması önemli bir husustur. Klasik alimlerin bu inancının ve

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Öğretim Üyesi, (muammeri@sakarya.edu.tr).

özeninin bugün İslam dünyasında kaybolması nasıl bir çarpık din anlayışını ortaya çıkardığı gözler önündedir.

Kitabın ikinci bölümünde Fâsî, hukuk tarihine genel bir bakış sunuyor, bu bağlamda kadim hukuk sistemlerinin gelişim araçlarına, Yunan, Roma ve İngiliz hukuk sistemlerinin genel yapılarına kısaca değiniyor. Sonraki bölümde ise makâsıd, adalet, yasama ve şer'î siyaset kavramlarını ele alıyor. Bu kavramlarla irtibatlı bir sonraki bölümde de İslam ile ilgili iki temel önermeyi gerekçelendiriyor: "İslam akıl ve adalet dinidir"; "İslam fıtrat dinidir."

Giriş mahiyetindeki bu bölümlerin ardından Fâsî, eserinin beşinci bölümünde İslam şeriatının kaynaklarını ele alıyor. Bu bağlamda yazar önce naklî kaynaklar olan Kur'ân ve Sünnet'i, sonra üzerinde ittifak edilen nazarî asıllar dediği İcma ve Kıyas'ı, ardından da üzerinde ihtilaf edilen nazarî asıllar dediği İstidlâl, İstishâb, Geçmiş şeriatlar, İstihsan, Hilafa Riayet, Maslahat-ı Mürsele, Amel-i Ehli'l-Medine, Örf ve Adet, Sedd-i Zerîa ve Feth-i Zerîa gibi kaynakları, ve son olarak da İctihadı tanımlayıp bunlarla ilgili tartışmaları kısaca değerlendiriyor.

Fâsî, kitabının başlığını da oluşturan İslam şeriatının maksatları konusuna ancak altıncı bölümde gelebiliyor. Bu bölümde yazar makâsıda dayalı icthadın genel esasları bağlamında üç temek kuralı ele alıp açıklıyor. İlk kural olan "Genel zararın önlenmesi için özel zarara göz yumulur." ilkesinden hareketle Fâsî, İslam hukukunun toplumu ön planda tutan ve fertlerin toplumun aleyhine büyüyüp gelişmesine imkan vermeyen bir hukuk sistemi olduğunu savunuyor. İkinci kural şudur: "Bir meselede maslahat ile mefsetet çatıştığında, mefsetetin önlenmesi genellikle maslahatın sağlanmasına tercih edilir." Bu bağlamda Fâsî, İzzeddin b. Abdüsselam'ın bu kural için verdiği, devlete karşı ayaklanma ve muhalefet etmenin önlenmesi amacıyla ayaklananların öldürülmesi örneğini onaylıyor görünürken, Reşit Rıza ve Abduh'un çok eşliliğe karşı çıkışlarını bu kuralla temellendirmelerini eleştiriyor ve "*çok eşlilik dine ve Müslüman topluma zarar vermiyorsa onaylarsınız, aksi halde genel zarardan dolayı bunu uygulamaya son veririz ve toplumda adaletin bulunması ve bulunmaması durumuna göre çok evliliğe ya izin verilir ya yasak konur.*" (s. 216) diyor. Üçüncü kural ise şudur: "Maslahatların değişmesinden dolayı hukukî işlemlerin hükümleri de değişir." Bu bağlamda yazar Allah'ın kastının farklı şekillerde de olsa maslahatın gerçekleşmesini sağlamak olduğuna vurgu yapıyor.

Bir sonraki bölümde de maslahat konusuna devam eden Fâsî, maslahatın ölçütü olarak ahlak ilkelerini gösteriyor. Onun ifadesiyle "*İslam dini, akla ve burhanlara dayanmasıyla, evrenin değişmeyen doğal ve toplumsal bir takım kanunları olduğunu kabul etmesiyle, muamelâta ilişkin konularda genel maslahatı gözetmesiyle önceki dinlerden dikkat çekici bir şekilde ayrıldığı için fıtrat dini olmuş ve bunun*

bir gereği olarak her düşünceyi, bütün kanunların yürütülmesini ve maslahatlara riayetini fitrat ahlâkî olarak örf ile; yani eğilimleri çeşitlilik arzetmesine rağmen önceki bütün din ve felsefî düşüncelerin kabul ettiği ahlâkî esaslarla kayıtlanmıştır." (s. 226). Fâsî'nin burada akla ve burhana vurgu yapması dikkat çekici olmakla birlikte, bu hususta onun İslam ve diğer dinlerle ilgili değerlendirmesinin realitedeki karşılığı tartışmaya açık bir husustur. Fâsî, İslam'da ahlâkî erdemlerin ve de yasamanın esasları olarak A'raf: 199'a atıfla üç temel esas belirliyor: (1) Af yolunu seçmek, (2) örfü/marufu tavsiye etmek ve (3) cahillere aldırış etmemek. Fâsî bu üç ilkedен İslam'daki emir ve yasakların nasıl çıkarılabileceği hususunda sadece Ebû Bekr İbn Arabî'ye atıfla birkaç kitap yazılabileceğini belirtmekle yetiniyor.

Fâsî'nin İslam'da devlet yönetimine ayırdığı sekizinci bölümü, döneminin savunmacı ruhunun tipik bir yöntemi olan bir Batılıya atıfla, bir Fransız'ın Kur'ân ve İslam dini ile ilgili övgüleriyle başlıyor, ardından da yazarın sözünü ettiği mesajın bütün peygamberlerin mesajı olduğunu vurguluyor. Dünyanın değişik yerlerinde karşımıza çıkan kölelik düzeninden kurtuluşun yolunun İslam'ın ortaya koyduğu yönetim teorisinde olduğunu iddia eden Fâsî, bu teorinin esasını da hakimiyetin Allah'a ait olduğu ilkesinin oluşturduğunu ifade ediyor. Bu ilkeye göre yasama yetkisi Allah'a aittir. İnsanlara ait olan yetki ise bu hükümleri tatbik etmek veya nasların delalet ettiği hükümleri ortaya çıkarmak konusunda icihad etmektir. İslam'da meşru devlet otoritesinin kaynağını tartışırken Fâsî, hüküm Allah'a ait olmakla birlikte, *ehlü'l-hal ve'l-akd*'i toplumsal ve ekonomik gelişmelerin gerektirdiği şekilde belirleyici olması itibarıyla, yönetim yetkisinin ümmete ait olduğunu ve bu yetkiyi ümmete şeriatın verdiğini, dolayısıyla İslam devletinde otoritenin kaynağının Müslüman halkın iradesi olduğunu ifade ediyor. Ayrıca Fâsî, İslam ümmetinin coğrafi sınırlara bakılmaksızın bir siyasi birlik teşkil ettiğini, çünkü bu ümmetin devlet olmaya ehil bütün özelliklere sahip olduğunu savunuyor. Bu devletin nasıl bir yönetim şekline sahip olacağı hususunda yazarın okuyucuya net bir fikir sunduğu söylenemez. Hiç şüphesiz, bu söylemler yazarın devrinde hatta günümüzde de yaygın olarak kullanılan sloganlar olmaktan öte bir anlam ifade etmemektedir.

Fâsî'nin eserinin en dikkat çekici bölümü "İnsan Hakları, Toplumsal Farklılıklar ve Yargı" başlıklı dokuzuncu ve son bölümüdür. İslam'ın her bir ferdi yükümlü kabul ettiğini ifade eden yazar, bu yükümlülüğün modern demokrasilerdeki vatandaşlık kavramıyla özdeş olduğunu ifade ediyor. Bu noktada haklar ve görevler arasındaki ilişki bağlamında Fâsî, İslam'ın insana verdiği hakları tanımlıyor ve bu halkaların içeriğine kısaca açıklık getiriyor. Bu haklar şunlardır: Yasama hakkı, saygınlık hakkı, hürriyet hakkı, inanç özgürlüğü,

vatan özgürlüğü, bireysel özgürlük, siyasi özgürlük, akademik özgürlük, çalışma özgürlüğü ve mülkiyet hakkı.

Saygınlık hakkı bağlamında Fâsî, iyi veya kötü, Allah'a itaatkar veya asi, her erkek ve kadının, herkes tarafından saygı görmesinin bireysel bir hak olduğunu ifade ediyor. Yazar'a göre, Şârî'nin günah işleyen bir kimse için bir takım had veya tazir cezaları koymasına rağmen ona sövmenin caiz görülmesi de bu saygınlık hakkının bir gereğidir. İnanç özgürlüğü bağlamında Fâsî, önce İslam davetinin ulaştığı kişinin öncelikle düşünüp öğrenmesi ve sonra da tercihte bulunması gerektiğini söyleyip, ardından "*Misyonerler, İslam ülkelerinde hile ve yalanı o kadar ileri boyutlara götürmüşlerdir ki İslam adına kitaplar telif etmişler ve bu kitaplarda dolaylı yollarla dinini henüz çok iyi kavramamış olan Müslümanların inancını bozmaya çalışmışlardır. Müslümanlar bazı yöntemlerle bunlara tepki gösterdiğinde ise bunu özgürlük alanına dokunmak olarak lanse etmişlerdir.*" (s. 286) şeklinde komplocu bir söylemle, her dinin kendi öğretilerini tebliğ etme özgürlüğüne karşı çıkması, din özgürlüğü konusunda net bir yaklaşıma sahip olmadığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Akademik özgürlük bağlamında ise Fâsî, kişinin İslam daveti hakkında doğru bilgiye ulaşmadığı sürece sorumlu tutulamayacağını ifade ederek, hiç kimsenin bir kişiyi doğru bilgiye ulaşma yollarından mahrum bırakma ve bilgiye ulaşmasını sağlayacak ders görme, araştırma ve tartışma gibi imkanlara başvurmasını engelleme hakkına sahip olmadığını vurguluyor. Yazar, İslam'da bilginin ve araştırmanın önemine de vurgu yapıyor. Ama bunun İslam toplumlarında realitede niçin karşılık bulmadığına makul bir cevap sunmuyor. Toplumsal farklılıklar ve yargı bağlamında Fâsî, Batı'nın şimdiye dek çözemediği toplumsal sınıflar arası ekonomik dengesizlik problemini İslam'ın çözüme kavuşturduğunu, haklar ve sorumluluklar açısından İslam'ın insanları eşit kabul ettiğini, bu eşitliğin kanun önünde de geçerli olduğunu, İslam'da yargının siyasetten tamamen bağımsız olduğunu örneklerle açıklamaya çalışıyor. Fakat bu örneklerin günümüz İslam toplumunda bir karşılığının olup olmadığı konusunda yazarın okuyucuyu ikna edebilmesi zor görünüyor.

Fâsî slogancı söylemini sonuçta da devam ettiriyor: "*Dünya filozofları ve Batının nezih büyükleri ise bizim fıkımızdaki üstünlükleri ve diğer hukuk sistemlerinde mevcut olmayan güzel nitelikleri akıl ve inşafı ile tespit etmişler ve eşitlik ve adalete değil, insaf ve adalete önem veren herkesin İslam hukukundan ve Kur'an ahlâkından yararlanması gerektiğine tanıklık etmişlerdir.*" (s. 312). Bu tespitleri yapanların niçin bu sistemi benimsemedikleri ve kendi ülkelerinde uygulamadıkları sorgulanması gereken bir husustur. Bize göre, bu slogancı söylemi bir tarafa bırakarak, İslam hukuk felsefesi üzerinde daha ciddi bir zihinsel çaba

sarf etmemiz gerekiyor. İslam toplumunun sorunlarına en güzel yollarla çözümler bulup bu çözümleri uygulayıp sonuç aldığımızda, hiç şüphesiz diğer toplumlara teklif etmek yerine, onlar kendi istekleriyle bu çözümlere talip olacaklardır.